

NEBINARNOST SPOLA IN ŠPORTNO PRAVO

VESNA RIJAVEC, SUZANA KRALJIĆ IN KATJA DRNOVŠEK

Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor, Slovenija.

E-pošta: vesna.rijavec@um.si, suzana.kraljic@um.si, katja.drnovsek@um.si

Povzetek Zaradi zagotovitve poštene igre so običajno športniki razdeljeni v različne kategorije (npr. glede na starost ali težo). Delitev športnikov po spolu predstavlja eno izmed najpomembnejših delitev. Klasična delitev na moške in ženske discipline izhaja iz fizioloških predpostavk tekmovalcev. Da bi se zagotovila pravila 'fair playa' tudi glede tega, so v preteklosti opravljali preverjanje spolne ustreznosti. Ti pregledi so bili invazivni in ponižujoči. Sodobni pristopi glede opredeljevanja spola v športu odstopajo od binarnosti spol, s čimer je storjen velik korik k spoštovanju človekovih pravice tudi na tem, za človek, pomembnem področju.

Ključne besede:

poštena
igra,
transspolnost,
spolna
identiteta,
verifikacija
spola,
sprememba
spola

NON-BINARY CONCEPT OF GENDER AND SPORTS LAW

VESNA RIJAVEC, SUZANA KRALJIĆ IN KATJA DRNOVŠEK

University of Maribor, Faculty of Law, Maribor, Slovenia.

E-mail: suzana.kraljic@um.si, vesna.rijavec@um.si, katja.drnovsek@um.si

Abstract To ensure 'fair play', athletes are usually divided into different categories (e.g., according to age or weight). The division of athletes by gender is one of the most important divisions. The classical division into male and female disciplines derives from the physiological assumptions regarding competitors. To ensure the rules of 'fair play' in this regard, sex verifications have been performed in the past. These procedures were invasive and degrading for the athletes. Modern approaches to the definition of gender in sports deviate from the binary concept of gender, representing a significant step towards respect for human rights in this important area.

Keywords:

fair play,
transgender,
gender
identity,
sex
verification,
sex
reassignment

1 Uvodno o športnem pravu

Šport je bil vedno del človekovega življenja (Stanković, 2015: 14). Športno pravo kot posebna veja prava pa se je začelo razvijati šele nedavno, a pri tem z neverjetno hitrostjo. Prvotna športna tekmovanja so se razvila na področju tistih spretnostih in sposobnostih, ki so predstavljale sestavni, če ne že nujni del življenja. Tako so bili npr. lov, jahanje, streljanje z lokom, metanje kopja, tek, medsebojne borbe in druge podobne dejavnosti prisotne tako v miru kot v času vojn. Bile so nujno potrebne za razvoj in obstanek tako neke skupnosti oziroma družbe kakor tudi posameznika (Petrović, Doupona Topić & Petrović, 2006; Mikša, 2010).

Korenine modernega športa izvirajo iz Anglije, kjer so namreč prvi pristopili k organizirani in načrtni vadbi. Beseda šport je latinskega izvora (*disportare*) in pomeni »razvedriti« oziroma »zabavati se«. Prav tako pa beseda »šport« pomeni »oditi ven skozi mestna vrata«. Slednje se najverjetneje nanaša na dejstvo, da so imeli Rimljani, od koder ta pojem tudi izvira, terene za vadbo zunaj mestnega obzidja (Petrović, Doupona Topić & Petrović, 2006). V angleškem jeziku se je beseda »šport« prvič pojavila že v 17. stoletju. Kot zibelko športnega prava pa prav gotovo veljajo Združene države Amerike (ZDA), ki so zelo hitro razvile posebna pravila za urejanje športa in športnih aktivnosti. Šport ima namreč v ZDA posebno vlogo in posledično tudi na področju prava, saj je povezan z velikimi finančnimi donosi (Nanev, 2013).

Danes je šport zelo raznolik. Delitev je mnogo: individualni (npr. judo) – skupinski (npr. nogomet, odbojka); poletni (npr. atletika) – zimski (npr. smučanje); športi z žogo (npr. tenis, košarka, rokomet); borilni športi (npr. jujitsu, karate, boks); vodni (npr. plavanje, jadranje) – snežni (npr. smučanje, deskanje) – ledni športi (npr. drsanje, curling). Vsak šport ima pravila, ki opredeljujejo udeležence, način igre, čas trajanja, način premagovanja nasprotnikov oziroma zmage, kazni, kakor tudi objekte, ki jih igralci za določen šport potrebujejo (npr. igrišče, športno oblačilo, športne pripomočke (npr. žoga, lopar, smuči, ...)) idr. Skupno vsem športom pa je, da na koncu igre (tudi turnirja) dobimo zmagovalca, torej posameznika ali ekipo, ki je po vnaprej predpisanih kriterijih zmagala in s tem postala najboljša (npr. biti najhitrejši, dati največ košev, skočiti najdlje, zbrati največ točk ...).

Šport in pravo sta se razvijala ločeno, oba sta nastala kot odziv na potrebe družbe. Za oba je značilno, da lahko zadovoljujeta potrebe tako posameznika kot celotne družbe. Zato ni presenetljivo, da sta se oba družbena fenomena (pravo in šport) združila pod okriljem športnega prava (ang. *sport law*; nem. *Sportrecht*). Sprva so bili prisotni dvomi, ali je sploh možno govoriti o športnem pravu kot samostojni pravni disciplini, saj se njegova določena področja odlično pokrivajo z obligacijskim in kazenskim pravom. Posebnost športnega prava je namreč, da lahko obstaja tudi brez posebnega (*lex specialis*) pravnega predpisa. Posamezne določbe iz drugih zakonov se namreč nanašajo oziroma se lahko uporabljajo tudi za šport in s tem tvorijo športno pravo (Kačer, Kačer & Čizmić In: Kačer, 2019: 19). Posebno spodbudo pa je dobila ideja o športnem pravu kot posebni pravni disciplini s primerom Bosman (*C-415/93 - Union royale belge des sociétés de football association and Others v Bosman and Others*), na podlagi katerega je bil omogočen vstop športa v institucionalno agendo Evropske unije (EU) (Bačić & Bačić v: Kačer: 2019: 156; Parrish, 2003: 5). Danes je tako pristojnost EU na tem področju podana s členom 165 Pogodbe o delovanju Evropske unije (PDEU) (*OJ C 326/120* z dne 26.10.2012), ki v 2. stavku 1. odstavka določa, da “Unija prispeva k spodbujanju evropske razsežnosti v športu ob upoštevanju njegove posebne narave, na prostovoljstvu temelječih struktur in njegove družbene in vzgojne vloge.” V 2. odstavku istega člena pa med cilji EU na tem področju piše, da je cilj “razvijanje evropske razsežnosti v športu s spodbujanjem pravičnosti in odprtosti pri športnih tekmovanjih in sodelovanja med organi, odgovornimi za šport, ter z varovanjem telesne in moralne integritete športnikov, zlasti najmlajših.” Sledi še 3. odstavek, ki določa, da “Unija in države članice podpirajo sodelovanje s tretjimi državami in pristojnimi mednarodnimi organizacijami na področju izobraževanja in športa, zlasti s Svetom Evrope.”

Danes torej ni več nikakršnega dvoma, da šport zapolnjuje pomemben del človekovega tako družbenega kakor tudi kulturnega in nenazadnje tudi izobraževalnega vsakdanjika. Šport je zanimiv tako za aktivne športne udeležence kakor tudi za pasivne opazovalce, pa tudi za določne zvrsti industrije (npr. tekstilna, obutvena, avtomobilska...). Žal pa je dovzeten tudi za različna nedovoljena dejanja (npr. doping, korupcijo, nedovoljene športne stave, ...). Zato ni presenetljivo, da se je pravo v športu v zadnjih letih zelo naglo razvijalo in da domet pravnih pravil, ki s svojo vsebino bodisi posredno ali neposredno posegajo na področje športa, danes obsega kopico tako nacionalnih kakor tudi mednarodnih predpisov. Razvija pa se

tudi sodna praksa na področju športnega prava, in sicer tako na nacionalni, tudi slovenski¹, kakor tudi mednarodni ravni² (Davis, 2001).

Športno pravo je torej danes splošno priznано ter je oblikovalo svoja prednostna področja in narekovalo potrebo po tovrstnih pravnih strokovnjakih. Športno pravo tako združuje več pravnih disciplin, saj vključuje področja kot so pogodbeno, davčno, delovno, konkurenčno, civilno in kazensko pravo. Še posebej pa je opazen v zadnjih desetletjih tudi premik športa na trgovsko področje, saj športna industrija danes predstavlja dobro izoblikovan sistem, ki zagotavlja neverjeten pretok denarja (SK & Ganotra, 2018). Izoblikovala se je t. i. »*lex sportiva*« - to je pravna zakonodaja, značilna za šport in njegove institucije (Boyes, 2012: 89). Tudi Slovenija je leta 2017 sprejela nov Zakon o športu (Uradni list RS, št. 29/17; 21/18 – ZNOrg - ZŠpo-1), ki določa javni interes na področju športa, mehanizme za njegovo uresničevanje, organe, ki so zanj pristojni, in pogoje za opravljanje strokovnega dela v športu, pravice športnikov, javne športne objekte in površine za šport v naravi, športne prireditve, zbirke podatkov ter nadzor na področju športa (1. člen ZŠpo-1).

2 Transspolnost in tranzicija

Transspolnost (ang. *transgender*) je krovni izraz za vse spolne identitete, ki niso cispolne (ang. *cisgender*), tj. pri katerih se spolna identiteta (ki temelji na posameznikovem doživljanju sebe in svojega spola) ne ujema s spolom, ki je bil osebi pripisan ob rojstvu na podlagi njenih na zunaj razpoznavnih spolnih značilnosti.³ Med drugim zajema aspolnost (oseba se ne identificira z nobeno spolno identiteto),

¹ S pravnimi vprašanji, ki posegajo na področje športnega prava, so se slovenska sodišča npr. ukvarjala v zadevah: *V/SRS sklep I Up 490/2009* (ECLI:SI:VRS:2010:I.UP.490.2009), 7. september 2010; *V/SL sodba in sklep I Cp 3870/2010* (ECLI:SI:VSLJ:2011:I.CP.3870.2010), 23. marec 2010; *V/SL Sklep II Cp 337/2017* (ECLI:SI:VSLJ:2017:II.CP.337.2017), 4. oktober 2017; *V/SL sodba I Cp 306/2001* (ECLI:SI:VSLJ:2002:I.CP.306.2001), 17. januar 2001; *V/SL sklep II Cp 265/2019* (ECLI:SI:VSLJ:2019:II.CP.265.2019), 3. april 2019; *V/SRS sodba II Ips 222/2005* (ECLI:SI:VRS:2007:II.IPS.222.2005), 26. april 2007; *V/SRS sodba I Ips 9415/2011-235* (ECLI:SI:VRS:2015:I.IPS.9415.2011.235), 22. december 2015; *V/SRS sodba I Ips 73104/2010-101* (ECLI:SI:VRS:2012:I.IPS.73104.2010.101), 27. september 2012; ...

² Npr. *Mutu and Pechstein v. Switzerland* (applications no. 40575/10 and no. 67474/10), 2. oktober 2018; *Liga Portuguesa de Futebol Profissional v. Portugal* (application no. 49639/09), 3. april 2012.

³ Pogosto se uporablja tudi izraz transseksualnost, ki pa ga transspolne osebe pogosto zavračajo kot zastarelega in nespoštljivega, saj se osredotoča na osebe, ki svojo spolno identiteto realizirajo z medicinskimi postopki ali si tega želijo, izključuje pa ostale transspolne osebe, ki se za te postopke ne odločijo. Transspolnost prav tako ni nujno povezana z interspolnostjo (biološka nejasnost spola v okviru binarnega spolnega sistema zaradi atipičnega razvoja spolnih kromosomov, spolnih žlezah, reproduktivnih organov, kanalov in genitalij), s spolno usmerjenostjo ali s transvestizmom (preoblačenje v nasprotni spol, s katerim se oseba sicer ne identificira). Za natančnejše opredelitve glej npr. Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 25-29 ter 162 in nasl.). Za več o problematiki interspolnosti glej tudi Weber, 2013a: 18.

bispolnost (oseba čuti dve ločeni spolni identiteti), neutrois (oseba čuti nevtralno spolno identiteto), panspolnost (oseba se identificira kot nekdo, ki ima mnoge ali vse spolne identitete), spolna fluidnost (spolna identiteta osebe je fluidna oziroma prehaja med dvema ali več spolnimi identitetami), itd. Transspolne osebe torej doživljajo neujemanje med lastno spolno identiteto in identiteto, ki jim jo je pripisala družba, kadar to doživljanje spremlja tudi osebna stiska, pa govorimo tudi o spolni disforiji (ang. *gender dysphoria*), tj. kratko- ali dolgoročno doživljanje nelagodja, nezadovoljstva in stisk zaradi neujemanja lastne spolne identitete s spolom, ki je bil osebi pripisan ob rojstvu (Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 169).

Transspolne osebe, ki se soočajo s spolno disforijo, se pogosto odločijo za tranzicijo oziroma proces, v katerem oseba naredi prehod iz spola, ki ji je bil pripisan ob rojstvu, v spol, ki ga čuti kot sebi lastnega. Medtem ko se nekateri transspolni odločijo tudi za medicinsko tranzicijo, se drugi odločijo zgolj za socialno oziroma družbeno tranzicijo (svoj zunanji videz prilagajajo svoji spolni identiteti, npr. s povezovanjem prsi, stezniki, protezami, vložki za prsi, odstranjevanjem dlak, itd., spremenijo svoje osebno ime, uporabljajo osebne zaimke za spol, s katerim se identificirajo, itd.)⁴

Medicinska tranzicija je proces, ki vključuje psihološko oceno, odvisno od želja transspolne osebe pa tudi hormonsko terapijo, kirurške posege in druge medicinsko podprte postopke. Pogoj za začetek postopkov medicinske tranzicije (in tudi pravnega priznanja spola) v RS je pridobitev diagnoze motnje spolne identitete ali transseksualizma, ki jo poda klinični psiholog na podlagi psihološkega pregleda. Psihološka obravnava običajno traja dve leti, njen namen pa je oceniti, kako močna je želja po tranziciji. Hormonska terapija lahko spremlja operativne posege, lahko pa se transspolne osebe odločijo tudi samo za hormonsko terapijo, ki je v veliki meri tudi reverzibilna. Učinki hormonske terapije pri transspolnih osebah, ki se identificirajo kot ženske, so razvoj prsi, zmanjšanje libida, zmanjšanje ali izguba erekcije, prerazporeditev maščobnega tkiva, zmanjšanje mišične mase in moči, mehčanje kože, zmanjšanje poraščenosti po telesu, zmanjšanju plodnosti in velikosti testisov. Učinki pri transspolnih osebah, ki se identificirajo kot moški, so večja moč v zgornjem delu telesa, povečanje telesne mase, globlji glas, povečanje klitorisa, malo zmanjšane prsi, večja poraščenost, plešavost, povečanje libida. Kirurški posegi pri

⁴ Po podatkih raziskave Zavoda TransAkcija je v proces medicinske tranzicije vključenih 33 % transspolnih oseb, 42 % jih ni v procesu, 17 % pa jih še ni v procesu, vendar bodo (povzeto po Koletnik, 2019: 23).

transspolnih ženskah zajemajo operativne posege za povečanje prsi, operativne posege na genitalijah (odstranitev testisov (orhiektomija), oblikovanje vagine (vaginoplastika), oblikovanje klitoris (klitoroplastika) in oblikovanje malih in velikih sramnih ustnic (labioplastika) ter druge operativne posege, kot so feminizacija obraza, modifikacija glasu, zmanjšanje adamovega jabolka, liposukcija, lipotransfer, implantati, obnavljanje lasišča in preostale operacije estetske narave. Kirurški posegi pri transspolnih moških zajemajo operativne posege za odstranitev prsnega tkiva, operativne posege na genitalijah (odstranitev maternice (histerektomija)), odstranitev jajčnikov in jajcevodov (ovariektomija), odstranitev vagine, oblikovanje sečne cevi, oblikovanje mošnje, vgraditev testisne proteze in oblikovanje penisa) ter druge operativne posege, kot npr. spremembo glasu, liposukcijo, lipofiling, rekonstrukcijo adamovega jabolka in druge operacije estetske narave (povzeto po Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 53 in nasl.; Koletnik, 2019: 25; Weber, 2013b: 21).⁵

Čeprav so raziskave pokazale, da operativni postopki v splošnem pripomorejo k boljšemu duševnemu počutju in višji kakovosti življenja,⁶ je tudi po opravljeni tranziciji transspolnim osebam običajno treba nuditi psihološko pomoč in svetovanje za lažjo prilagoditev na nove življenjske okoliščine, pogosto pa se srečujejo tudi s transfobijo in različnimi oblikami diskriminacije,⁷ npr. na trgu dela, pri izobraževanju (glej npr. Greytak, Kosciw & Diaz, 2009; McGuire et al., 2010: 1175–1188; McKinney, 2005: 63-76), dostopu do zdravstvenega varstva (glej npr. Poteat, German & Kerrigan, 2013: 22-29; Grant et al., 2010; Dean et al., 2000: 102-151), pri športu (glej npr. Sykes: 2006: 3-13), kot žrtve sovražnega govora v medijih ali kot žrtve nasilja (glej npr. Dank et al., 2014: 846–857; Nadal, 2013; Stotzer, 2009: 170-179), itd., kar povzroča dodatno duševno stisko in celo vodi k višji stopnji samomorov (glej npr. Haas et al., 2011: 10-51; Grossman & D'Augelli, 2007: 527-537). Naštete težave so posledica splošne kulture nestrpnosti v neki družbi, pa tudi pomanjkljive zakonske ureditve, ki bi tovrstne oblike diskriminacije učinkoviteje preprečila.

⁵ Za več o kirurških postopkih in hormonskih terapijah glej npr.: Ettner, Monstrey & Coleman, 2016; Horbach Sophie et al., 2015: 1499-1512.

⁶ Glej npr. povzetek ugotovitev v Weinforth et al, 2019: 253-260; Koletnik, 2019: 25 in nasl.; primerjaj z Newfield et al., 2006: 1447-1457. Avtorji slednje raziskave nasprotno ugotavljajo, da se je kakovost življenja po operaciji celo znižala pri osebah, ki niso bile deležne tudi hormonske terapije.

⁷ Kot ugotavljajo npr. sledeče raziskave: FRA – Agencija Evropske Unije za temeljne pravice, 2009: 115-133; Amnesty International, 2014; Grant et al., 2011; glej tudi Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 117 in nasl.; Koletnik, 2019: 38 in nasl.

Drugi vidik posledic nezadovoljive pravne ureditve predstavljajo problemi, s katerimi se transspolne osebe srečajo v postopkih pravnega priznanja spola, ki sledi medicinski tranziciji. Ti se seveda razlikujejo od države od države. Republika Slovenija nima posebnega zakona, ki bi v celoti urejal položaj transspolnih oseb in pravno priznanje spola, sam vpis spremembe spola pa ureja 37. člen Pravilnika o izvrševanju zakona o matičnem registru (Uradni list RS, št. 40/05, 69/09 in 77/16), ki za vpis zahteva potrdilo pristojnega zdravnika ali zdravstvene institucije, iz katerega je razvidno, da je oseba spremenila spol. V praksi potrdilo običajno izda psihiater, oseba, ki želi pravno priznati spol, pa mora pridobiti tudi diagnozo transseksualizma, ki je klasificirana kot duševna motnja.⁸ V stroki se pojavljajo opozorila glede neustreznosti (in žaljivosti) takšne ureditve ter pozivi, naj bo pravno priznanje spola osnovano izključno na samoidentifikaciji osebe, brez pogojev pridobitve diagnoz (Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 142 in nasl.; Koletnik, Grm & Gračanin, 2016: 7-11; Koletnik, 2019: 34 in nasl.), pa tudi nekatere nejasnosti glede dodelitve novega EMŠA, davčne številke, potencialnih težav z neuskkljenostjo spolne identitete in podatkov na uradnih dokumentih, dokazovanjem pravnega nasledstva v pravnih razmerjih (npr. delovnem razmerju, pri najemni pogodbi, itd.), ipd.⁹

3 Spol in šport

3.1 Zgodovinske iztočnice

Gledano skozi zgodovino, je šport bil v domeni moškega spola. Tako so na antičnih olimpijskih igrah sodelovali samo moški športniki.¹⁰ Šele leta 1928 je bilo ženskam prvič dovoljeno sodelovanje na olimpijskih igrah. Tekmovale pa so lahko samo v tekaških disciplinah. V okviru večine športnih tekmovanj so bili (in so še danes)

⁸ Svetovna zdravstvena organizacija (ang. World Health Organization - WHO) je leta 2019 z reformirano klasifikacijo bolezni (Mednarodne klasifikacije bolezni MKB-11 ali ang. International Classification of Diseases - ICD 11), transspolnost prestavila iz področja osebnostnih in vedenjskih motenj, kjer je bila zajeta s pojmom motnje spolne identitete (ang. *gender identity disorder*), ter jo umestila v poglavje z naslovom »Stanja, povezana s spolnim zdravjem« kot obliko »spolne neskladnosti« (WHO: ICD-11 <https://icd.who.int/en>).

⁹ Istenič, 2017: 20-21; primerjaj z Weber, 2013a: 21. Weber meni, da je pravna ureditev priznanja spola v RS ustrezna in omogoča transseksualcem, da po opravljenih medicinskih postopkih zaživijo kot pripadniki želenega spola.

¹⁰ Na antičnih olimpijskih igrah ženskam ni bilo dovoljeno tekmovati. Vendar pa se Kiniska omenja kot prva ženska, ki je zmagala na olimpijskih igrah, in sicer leta 396 in 392 pr. n. št. Kiniska, ki sicer sama ni tekmovala, je bila lastnica četverovprege. Kiniska je najela profesionalnega voznika četverovprege, ki je zmagal. Ker pa so takrat kot zmagovalca z lovorjevim vencem okronali lastnika četverovprege in ne voznika, se je kot zmagovalka štela Kiniska. Njeno zmago je Ksenofont označil za izdajo olimpijskega ideala, saj je Kiniskino tekmovanje finančno podprl Agesilaj z namenom, da bi diskreditiral tekmovanje četverovpreg. Po Ksenofontovem mnenju je namreč zmago prinesel denar in ne posamezna moč ali sposobnost tekmovalca (Kyle, 2003).

športniki razdeljeni na moške in ženske kategorije. Šport je namreč družbeni in kulturni proces, v katerem imajo družbene konstrukcije moškosti in ženskosti ključno vlogo (Baljinder, Kanwaljeet & Narinder, 2010). Pri tem pa se je odprlo temeljno vprašanje, ki še danes ni popolnoma odgovorjeno, in sicer komu naj bo sploh dovoljeno tekrovati v ženski športni disciplini? To vprašanje je bolj pereče od obratne situacije, ko bi želela ženska tekrovati v moški konkurenci, saj so običajno moški zaradi določenih fizioloških prednosti tisti, ki bi bili v ženskih disciplinah deležni nepoštenih prednosti in ne obratno. Ženska, ki bi želela prikrito tekrovati v moški disciplini, bi bila v primerjavi s sotekrovanci v slabšem položaju in jih nismo zasledili v praksi.

Ločevanje na podlagi spola je temeljilo na konceptu »poštene igre« (ang. *fair play*). Že zgodaj se je pojavila bojazen, da bi moški lahko predstavljali ženske na športnih tekrovanjih, ki so sicer samo za ženske, in da imajo nekatere ženske tekrovalko nepravilne fizične prednosti (Gooren & Bunck, 2004; Elsas et al., 2000: 240). Za določitev, kdo lahko tekruje v ženski športni disciplini oziroma tekrovanju, sta se uporabljali dve komponenti biološkega spola, in sicer zunanje genitalije in kasneje še kromosomi. Preverjanja spolnih kromosomov in noveše DNK analize moškega materiala, specifičnega za Y, so bile nato obvezna za vse športnice tik pred športnimi prireditvami, odobrenimi s strani Mednarodnega olimpijskega komiteja (ang. *International Olympic Committee* – MOK), in številnimi drugimi mednarodnimi in državnimi tekrovaji po modelu MOK.

Do prvega preverjanja spola je prišlo leta 1936 na Olimpijskih igrah v Berlinu, kjer so preverili ustreznost spola ameriške sprinterke Helen Stephens, ki je osvojila zlato medaljo. Drugo mesto je osvojila poljska atletinja Stanisława Walasiewicz (kasneje se je preimenovala v Stella Walsh). Dvom o ženstvenosti Helen Stephens so izrazili poljski novinarji. Stephensonova je takrat uspešno opravila "spolni pregled". Pozornost pa je v tej povezavi bila ponovno obujena leta 1980, ko je umrla takrat drugouvrščena Stella Walsh. Iz patologovega poročila je namreč izhajalo, da je imela Stella mozaični vzorec spolnih kromosomov in da je bila podana "dvoumnost o njenih spolnih organih« (Ritchie, Reynard & Lewis, 2008; Elsas et al., 2000).

Leta 1957 je Herman Ratjen priznal, da so ga v času nacizma prisilili, da se je maskiral in se pretvarjal, da je ženska z imenom "Dora". Ratjen je torej kot ženska tekroval v skokih v višino. Osvojil je četrto mesto na Olimpijskih igrah v Berlinu leta 1936. Leta 1938 je postavil celo svetovni rekord v skoku v višino (Elsas et al., 2000: 250).

Erika Schinegger je bila zmagovalka svetovnega ženskega smukaškega tekmovanja leta 1966 v Portillu v Čilu. Leta 1967 se je pripravljala za zimske olimpijske igre v Grenoblu leta 1968. Medicinski test, ki ga je izvedel MOK, je pokazal, da ima Schineggerjeva XY kromosome ter notranje moške spolne organe. Zaradi tega je bila diskvalificirana. Sledeč rezultatom izvedenega testa se je Schineggerjeva odločila, da bo živela kot moški ter se je nato tudi povrgla medicinski spremembi spola ter spremenila tudi svoje ime v »Erik«. Zlato medaljo iz leta 1966 je vrnila oziroma jo prepustila takratni drugouvrščeni Marielle Goitschel (Martinez-Patino et al., 2010; Elsas et al., 2000).

Po drugi svetovni vojni, še posebej v 50-tih in 60-tih letih, ter sledeč že omenjenim primerom, se je fokus usmeril na mnoge ti. "hiper-moške" ženske športnice, ki so prihajale iz bivšega sovjetskega oziroma vzhodnega bloka (Elsas et al., 2000).

Tako sta bila MOK in Mednarodna atletska zveza (ang. International Association of Athletics Federations) prisiljena zagotoviti, da vsi "športniki tekmujejo na enaki osnovi glede na svoje telesno stanje". Leta 1968 je namreč MOK odredil uradno preverjanje spola za športnice (ang. sex verification, gender verification, gender determination, sex test). Poskusno izvajanje vizualnega opazovanja in ginekološki pregled pa sta se opravljala že na nekaterih tekmovanjih pred olimpijskimi igrami leta 1968. Razlog preverjanja je bila preprečitev »nepoštelega zamaskiranja« moških in žensk z namenom doseganja fizičnih prednosti. Še posebej je fizična prednost moških prišla do izraza v tekmovanju ženskih disciplin.

Prvi poskusi preverjanja spola pa so bili izredno neprijetni in ponižujoči za tekmovalke. Leta 1966 so namreč ženske športnice, ki so bile popolnoma gole, pregledale ženske zdravnice na samem prizorišču evropskega tekmovanja v Budimpešti ter nato leta 1967 na Panameriških igrah v Winnipegu. Ti invazivni, neprijetni, ponižujoči in nedostojanstveni postopki so bili nato opuščeni in začeli so se izvajati univerzalni laboratorijski genetski testi (Elsas et al., 2000: 249), in sicer kromatinsko testiranje bukalnih celic za neaktivni X (imenovan tudi Barr Body test). Laboratorijsko testiranje je bilo enostavnejše, objektivnejše in bolj dostojanstveno. Ženskih športnih disciplin so se tako lahko udeležile samo osebe z XX spolnimi kromosomi med 23 pari kromosomov (Harper, 2015: 1).

Že leta 1967 je prišlo do prve diskvalifikacije zaradi izvedenega laboratorijskega genetskega testa (bukalni bris). Na evropskem pokalu je bila izključen-a poljska sprinterka Ewa Klobukowska, ki je tako postala prva ženska, ki je bila izključena iz športa zaradi neuspeha pri "spolnem testu". Klubokowska je namreč, izhajajoč iz genetskega testa, imela "dodaten kromosom" in "notranje, moškimi podobne lastnosti" in je nenamerno kot »moški« tekmovala v ženski disciplini (Elsas et al., 2000: 250; Ritchie, Reynard & Lewis, 2008). Če pa se športnica ni želel podvreči spolnemu testu (npr. atletinji Tamara in Irina Press), pa je sledila avtomatična izključitev, saj so se šteje za moškega (Martinez-Patino et al., 2010).

Barr Body Test je bil opuščen v 70. letih prejšnjega stoletja, saj se je pokazal za nezanesljivega, še posebej pri ženskah, ki so sicer imele genetske anomalije, zaradi katerih pa niso imele nenavadnih fizičnih prednosti v športu (npr. ženske XY s popolno neobčutljivostjo za androgen). Na drugi strani pa se je nezanesljivost teh testov pokazala tudi glede tega, da niso reagirali na XX moške in ženske z zdravstvenimi stanji, kot so tumorji jajčnikov, ki proizvajajo testosteron, ali ki imajo prirojeno adrenalno hiperplazijo (Elsas et al., 2000: 250).

Ključna ugotovitev je bila, da so dejanski rezultati teh genetskih testiranj negativno vplivali na življenja žensk, pri katerih je test pozitivno reagiral. Takšna je npr. zgodba španske atletinje Marie Patino, ki ji je bila leta 1985 prepovedana udeležba na Svetovnih univerzitetnih igrah. Patino je namreč imela popolno neobčutljivost za androgen. Deležna je bila triletnega javnega poniževanja. Patino je bila prva ženska športnica, ki je javno oporekala svoji diskvalifikaciji, kot posledici opravljenega genetskega testiranja. Pri tem je bila uspešna in je lahko kasneje ponovno tekmovala (Martinez-Patino et al., 2010; Elsas et al., 2000: 250).

Tako prvotno preverjanje spola na podlagi zunanjih genitalij kakor genetsko testiranje na kraju samem sta bili označeni kot zelo diskriminatorni in ponižujoči. Mnogim ženskim športnicam, ki so se soočale s težavo interspolnosti (ang. intersex), je povzročalo tudi čustveno travmo in socialno stigmatizacijo (Elsas et al., 2002: 249). Prav tako pa so bili genetski testi neodzivni oziroma neuporabni v primeru genetskih anomalij. Vse navedeno je posledično privedlo do tega, da so se pojavili resni pomisleki o upravičenosti teh testov.

3.2 Sodobno razumevanje spola v športu

Danes je že znano, da ne moremo več ljudi striktno deliti samo na moške in ženske (torej v našem primeru na moške in ženske tekmovalce), saj nekateri ljudje nimajo niti kariotipa 46 XY niti 46 XX. Poleg tega se nekateri rodijo z vzorcem 46 XY, vendar z mutacijami, zaradi katerih jim je ob rojstvu dodeljen ženski spol (Harper, 2015: 1). Ker so torej možna različna odstopanja od klasične delitve ljudi na moške in ženske oziroma na moške in ženske športnike, in ker so bili, kot že omenjeno, tovrstni ginekološki in kasneje genetsko-kromosomski pregledi z namenom ugotavljanja oziroma potrjevanja spola športnikov in športnic diskriminatorni ter so pomenili invazivni poseg v zasebnost in dostojanstvo športnic, so bili leta 1999 odpravljani. MOK je tako leta 1999 odpravil testiranje ženskih športnic na samem kraju, kar je nato veljalo že na Olimpijskih igrah leta 2000 v Sydneyu (Elsas et. al., 2000: 249).

Ukinitvev pa je bila posledica skoraj desetletnega dela posebne strokovne delovne skupine medicinskih strokovnjakov, znanstvenikov in športnikov. Po delovnih sestankih leta 1990 v Monte Carlu in leta 1992 v Londonu so bili sprejeti sledeči zaključki:

- a) posamezniki s spolno usmerjeno genetsko nepravilnostjo, ki so bili vzgojeni kot ženske, nimajo nikakršne nepošteno fizične prednosti in naj se jih zaradi tega ne izključi ali stigmatizira. To se nanaša na posameznike, ki so bili vzgojeni kot ženske, in njihova maskulinizacija ni posledica uporabe zdravil oziroma zdravljenja (npr. z 21-steroid-hydroxylase ali 5-a-steroid-reductase deficiency ali incomplete androgen insensitivity in chromosomal mosaicism);
- b) opustiti je treba analizo spola na podlagi iskanja kromosomskega materiala Y;
- c) izključitev naj se nanaša zgolj na »maskirane moške«, torej posameznike, ki so bili vzgojeni in živijo kot moški;
- d) posameznikom, ki so prestali predpubertalno spremembo spola, naj bi bilo dovoljeno, da tekmujejo samo v ženskih disciplinah;
- e) odločitve o postpubertalnih transspolnih primerih bi se sprejemale posamezno. Sprejel bi jih ustrezen zdravniški odbor v sklopu posameznega športa (Elsas, 2000: 250-251).

Pozitivni vpliv delovne skupine je bil viden že leta 1993 na World University in na Commonwealth Games. Od takratnih 34 mednarodnih zvez, ki so s svojim športom sodelovale na olimpijskem programu, jih je samo pet izvajalo pregledovanje spola na kraju samem. Preverjanje spola pa se je nadaljevalo še naprej v izbranih športnih disciplinah, in sicer: dviganje uteži, streljanje, košarka, smučanje in odbojka (Elsas et al, 2000: 251).

3.3 Vpliv spremembe spola v športu

Kot že napisano, se s transspolnostjo (ang. *transsexual / transgender*) označujejo osebe, ki so se rodile v enem spolu, a se identificirajo z drugim spolom ter živijo tudi kot drugi spol, vključno z osebami, ki so prestale tudi postopek spremembe spola (ang. *sex reassignment*). Zavedajoč se problematike, s katero so se morali transspolni športniki soočiti, se je s to temo izrecno ukvarjal tudi MOK.

MOK je namreč leta 2004 sprejel smernice in prvič določil, da se transspolnim športnikom dovoli tekmovanje na olimpijskih igrah (t. i. Stockholmski konsenz o spremembi spola v športu oziroma ang. *Stockholm Consensus on Sex Reassignment in Sports*). Smernice so razlikovale glede transspolnih oseb, ki so spremenile spol pred puberteto, in transspolnih osebam, ki so spremenile spol po puberteti. V prvem primeru se za osebo - športnika, ki je spremenil spol pred puberteto, šteje, da pripada novo določenemu spolu. Te osebe tudi ne rabijo izpolnjevati dodatnih pogojev, če želijo tekrovati na olimpijskih igrah. Dodatne pogoje za tekmovanje na olimpijskih igrah pa morajo izpolnjevati transspolne osebe, ki so se podvrgele operaciji spremembe spola po puberteti (Coggon, Hammond & Holm, 2008). Transspolne osebe, ki so spremenile spol iz moškega v ženski (*male to female* ali M-F) ali iz ženskega v moški (*female to male* ali F-M), morajo torej izpolnjevati sledeče pogoje za tekmovanje na olimpijskih igrah:

- a) kirurške anatomske spremembe, vključno z zunanjimi spremembami spolovil in gonadektomijo, morajo biti zaključene;
- b) pravno priznanje dodeljenega spola mora biti podeljeno s strani ustreznega uradnega organa;¹¹

¹¹ V RS je pristojen zdravnik v večini primerov psihiater iz Interdisciplinarnega konzilija za potrditev spolne identitete, ki deluje v okviru Ambulante za spolno zdravje znotraj Centra za mentalno zdravje v Ljubljani (Koletnik, Grm & Gramc, 2016: 142).

- c) hormonsko zdravljenje, primerno za novo dodeljeni spol po operaciji, se mora izvajati na preverjen način in dovolj dolgo, da se čim bolj zmanjšajo prednosti, povezane s spolom, na športnih tekmovanjih;
- d) upravičenost naj bi se začela šele po dveh letih po opravljeni gonadektomiji;
3. vsak primer se bo posebej ocenjeval (Coggon, Hammond & Holm, 2008; Baljinder, Kanwaljeet & Narinder, 2010: 87; Harper, 2015; Buzuvis, 2012). MOK ima torej pravico zahtevati preverjanje spola samo na individualni osnovi, če obstaja sum maskiranja in s tem prikrivanja resničnega spola tekmovalca.

Kljub temu, da so se MOK smernice začele uporabljati takoj, pa zaradi dvoletnega časovnega pogoja, ki so ga predpisovale za transspolne tekmovalce na olimpijskih igrah v povezavi s pripravami, ki so potrebne za tekmovanje na olimpijski ravni, ni bilo verjetno, da bi bil katerikoli transspolni športnik že pripravljen na tekmovanje na poletnih olimpijskih igrah leta 2004 v Atenah oziroma leta 2006 za zimske olimpijskih igrah v Torinu (Coggon, Hammond & Holm, 2008).

Izhajajoč iz Stockholmskega konsenza so v nadaljnjih letih transspolne ženske tekmovalce v mnogih športih: npr. golf (Mianne Bagger in Lana Lawless); kolesarjenje (Natalie Van Gogh, Michelle Dumaresq in Kristin Worley); borilnih veščinah (Nong Toom in Fallon Fox); košarki (Gabrielle Ludwig). Nobena pa po spremembi spola ni dosegla vrhunskih rezultatov. Slednje se je navajalo kot močan pokazatelj poštenosti, da se transspolnim ženskam dovoli tekmovati skupaj oziroma proti cispolnim ženskam (Harper, 2015). Vendar pa so bila podana tudi nasprotna stališča, katerih zagovorniki so navajali, da imajo transspolne ženske določene fizične karakteristike (npr. telesno višino ali velikost roke¹²), ki niso bile spremenjene s spremembo spola in zaradi katerih imajo še vedno določene nepoštene prednosti pred cispolnimi ženskimi tekmovalkami (Harper, 2015; Buzuvis, 2012).

Smernice, sprejete leta 2015 (ang. *IOC Consensus Meeting on Sex Reassignment and Hyperandrogenism*), so stopile korak dlje. Smernice iz leta 2004, kot že omenjeno, so določale pogoj zaključenih kirurških anatomskih sprememb, vključno z zunanjimi spremembami spolovil in gonadektomijo. Slednje je bilo v nasprotju z določenimi

¹² Isyanova (2017) navaja primer Eero Mantyranta, finskega smučarja, ki je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja osvojil sedem olimpijskih medalj, vključno s tremi zlatimi. Mantyrant je imel genetsko mutacijo, na podlagi katere je imel do 50 % več kisika v krvi. Tudi olimpijski plavalec Michael Phelps naj bi imel gležnje z dvojnimi zgibom in nenavadno dolge roke ter velike dlani, kar mu je omogočalo hitrejšo plavanje.

nacionalnimi ureditvami na področju spremembe spola (npr. angleškim *Gender Recognition Act* iz leta 2004; argentinskim *Ley de Identidad de Género* (ang. *Gender Identity Law*) iz leta 2012), skladno s katerimi za pravno priznanje spremembe spola ni bilo potrebno izvesti operacije za spremembo spola (Coggon, Hammond & Holm, 2008). Omenjeni argentinski *Ley de Identidad de Género* pri tem predstavlja naj sodobnejši in naj liberalnejši pristop k urejanju pravne tematike spreminjanja spola. Argentinska ureditev namreč ne zahteva preverbe, ali je bil opravljen kirurški poseg spremembe genitalij, ali je bila izvedena hormonska terapija ali katero koli drugo psihološko ali medicinsko zdravljenje, saj izhaja iz popolnega spoštovanja pravice do samoodločbe transspolnih oseb (Köhler, Recher & Ehrhart, 2013).

Prav tako je bilo poudarjeno, da je zakonsko priznavanje spremembe spola lahko težavno v državah, kjer sprememba spola ni dovoljena. In nenazadnje bi lahko bila zahteva za izvedbo kirurškega posega spremembe spola pri sicer zdravih posameznikih v neskladju z razvijanjem zakonodaje in pojmov o človekovih pravicah (Coggon, Hammond & Holm, 2008). Iz Smernic iz leta 2015 (točka 1.D) jasno izhaja, da prevladujoči športni cilj je in ostaja zagotovilo poštenega tekmovanja ter da so omejitve udeležbe na tekmovanjih primerne, če so potrebne in sorazmerne za dosego tega cilja.

Nove smernice iz leta 2015 so tako zahtevale zgolj, da transspolni športniki, ki so prešli iz moškega v ženski spol (M-F), razglasijo svoj spol in da te trditve ne bodo spreminjali štiri leta in vsaj eno leto pred tekmovanjem ter da bodo v celotnem obdobju upravičenosti dokazali raven testosterona pod 10 nanomolov / liter (Smernice 2015, točka 1.2). Športnikom, ki so prešli iz ženskega v moškega (F-M), je bilo dovoljeno tekmovati brez omejitev (Smernice 2015, točka 1.1.). Nove smernice iz leta 2015 so veljale že za Olimpijske igre v Rio leta 2016, čeprav ni tekmoval noben odkrit transspolni športnik (Coggon, Hammond & Holm, 2008).

Z vprašanji, povezanimi z opredelitvijo spola v športu, se ukvarjajo tudi nova t. i. Džakartska načela +10 (ang. *The Yogyakarta Principles Plus 10*) iz leta 2017. Med dodatnimi obveznostmi, ki jih državam nalaga listina, je zahteva, da morajo vsem posameznikom zagotoviti športno udejstvovanje v skladu s spolom, s katerim se identificirajo, slednje pa je lahko podvrženo samo razumnim, sorazmernim in nearbitrarnim omejitvam. Prav tako morajo zagotoviti športno udejstvovanje brez diskriminacije na podlagi spolne usmerjenosti, spolne identitete, izražanja spola ali spolnih značilnosti. Za namene preprečevanja nasilništva in diskriminatornega

ravnanja na vseh nivojih športa so države zavezane sprejeti zakonodajne, politične in druge ukrepe, ki so usklajeni z mednarodnimi normami za zaščito človekovih pravic (načelo 2, ki se nanaša na pravico do enakosti in nediskriminacije). V okviru dodatnih priporočil se s podobnimi zahtevami obrača tudi na športne organizacije, katere med drugim poziva k ustvarjanju vključujočega okolja za sodelovanje v športu ter spodbujanju športne skupnosti k sprejemanju tovrstnih protidiskriminatornih pravnih aktov; k omogočanju športnega udejstvovanja vseh posameznikov, ne glede na spolno usmerjenost, spolno identiteto, izražanje spola ali spolne značilnosti (brez omejitev, zgolj v okviru razumnih, sorazmernih in nearbitrarnih zahtev); da se vzdržijo zahtev oziroma politik, ki bi silila ženske športnice v neujna, nepovratna in škodljiva medicinska testiranja ali postopke, če želijo tekmovati kot ženske; k sprejemanju ukrepov, ki spodbujajo javnost k spoštovanju različnosti, vključno z ukrepi zoper sovražni govor, nadlegovanje in nasilje na športnih dogodkih.¹³

4 Zaključne misli

Kljub temu, da danes ni več možno slediti goli binarnosti spola, večina družb še vedno izhaja iz nje ter ločuje med moškimi in ženskimi, kar se kaže na mnogih področjih človekovega življenja, in s tem tudi na področju športa in športnih tekmovanj. Ker imajo običajno moški v primerjavi z ženskami določene fiziološke prednosti (npr. dolžina rok, nabor mišic,...), je ideja izkoristiti te prednosti v športu in zaradi njih doseči na nepošteni način boljši rezultat ali zmago na tekmovanju, vodila do maskiranja moških tekmovalcev, ki so nato dosegli boljše rezultate v ženskih disciplinah. Zaradi preprečevanja takšnih nepoštenih prikrivanj, se že desetletja preverja spol pri ženskih tekmovalkah. Preverjanje spola pa je že od samega začetka izredno zapleteno in sporno. Od prvotnih invazivnih, t. i. golih parad, pa vse do danes, ko so bili v zadnjih letih, še posebej po letu 2015 (sprejetje Smernic 2015) storjeni veliki premiki na tem področju v luči zagotavljanja in spoštovanja temeljnih človekovih pravice (npr. pravica do zasebnosti, pravica do identitete, pravica do samoopredelitve...) pa kljub temu še vedno ostajajo odprta vprašanja. Leto 2020 je olimpijsko leto, saj bodo v Tokiu na Japonskem potekale že 32. olimpijske igre. Pričakuje se sprejetje posodobljenih smernic oziroma dosega novega konsenza glede vprašanj, poveznih z opredelitvijo spola, še posebej v

¹³ Več o Džakartskih načelih +10 glej http://yogyakartaprinciples.org/wp-content/uploads/2017/11/A5_yogyakartaWEB-2.pdf (16.01.2020).

primeru, ko je prišlo do spremembe spola. Kot primer dobre prakse lahko služi argentinski zakon.

Zakonodaja

WHO: ICD-11 <<https://icd.who.int/en>> (dostop 14.01.2020).

Zakon o športu (ZŠpo-1): Uradni list RS, št. 29/17; 21/18 – ZNOrg.

Džakartaska načela +10. Pridobljeno: http://yogyakartaprinciples.org/wp-content/uploads/2017/11/A5_yogyakartaWEB-2.pdf (16.01.2020).

Literatura

- Amnesty International (2014). The state decides who I am: lack of legal gender recognition for transgender people in Europe.
- Baljinder, S. B., Kanwaljeet, S. & Narinder, K. S. (2010). Equality, equity and inclusion: transgender athletes' participation in competitive sports – a new era, *Physical Culture and Sport Studies and Research*, 49, str. 85-88, doi: 10.2478/v10141-010-0020-2.
- Boyes, S. (2012), Sports law: its history and growth and the development of key sources, *Legal Information Management*, 12(2), str. 86–91, doi: 10.1017/S147266961200028X.
- Buzuvis, E. E. (2012). Including transgender athletes in sex-segregated sport, V: Cunningham, G. B. (ed.) *Sexual orientation and gender identity in sport: essays from activists, coaches, and scholars* (College Station, TX: Center for Sport Management Research and Education), str. 23-34.
- Coggon, J., Hammond, N. & Holm, S. (2008). Transsexuals in sport—fairness and freedom, regulation and law, *Sports ethics and philosophy*, 2(1), str. 4-17, doi: 10.1080/17511320801896091.
- Dank, M., Lachman, P., Zweig, J. M. & Yahner, J. (2014). Dating violence experiences of lesbian, gay, bisexual, and transgender youth, *Journal of youth and adolescence*, 43, str. 846–857, doi: 10.1007/s10964-013-9975-8.
- Davis, T. (2001). What is Sports Law?, *Marquette Sports Law Review*, 11(2), str. 211–244.
- Dean, L., Meyer, I. H., Robinson, K., Sell, R. L., Sember, R., Silenzio, V. M. B., Bowen, D. J., Bradford, J., Rothblum, E., White, J., Dunn, P., Lawrence, A., Wolfe, D. & Xavier, J. (2000). Lesbian, gay, bisexual, and transgender health: findings and concerns, *Journal of the gay and lesbian medical association*, 4(3), str. 102-151.
- Elsas L. J., Ljungqvist, A., Ferguson-Smith, M. A., Simpson, J. L., Genel, M., Carlson, A. S., Ferris, E. de la Chapelle, A. & Ehrhardt, A. A. (2000). Gender verification of female athletes, *Genetics in Medicine*, 2(4), str. 249–254, doi: 10.1097/00125817-200007000-00008.
- Ettner, R., Monstrey, S. & Coleman, E. (2016). *Principles of transgender medicine and surgery*, 2nd ed. (New York: Routledge).
- FRA – Agencija Evropske Unije za temeljne pravice (2009). *Homofobija in diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti in spolne identitete v državah članicah EU*, Del II: Družbeni položaj, 2009, pridobljeno: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-hdgso-report-part2_sl.pdf (14.01.2020).
- Gooren, L. J. G. & Bunck, M. C. M. (2004). Transsexuals and competitive sports, *European Journal of Endocrinology*, 151(4), str. 425–429, doi: 10.1530/eje.0.1510425.
- Grant, J. M., Motter, L. A. & Tanis, J. (2011). *Injustice at every turn: a report of the national transgender discrimination survey* (Washington: National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force).
- Grant, J. M., Mottet, L. A., Tanis, J. D., Herman, J. L., Harrison, J. & Keisling, M. (2010). *National transgender discrimination survey: report on health and health care*, pridobljeno: https://cancer-network.org/wp-content/uploads/2017/02/National_Transgender_Discrimination_Survey_Report_on_health_and_health_care.pdf (14.01.2020).

- Greytak, E. A., Kosciw, J. G. & Diaz, E. M. (2009). *Harsh realities, the experiences of transgender youth in our nation's schools* (New York: GLSEN).
- Grossman, A. H. & D'Augelli, A. R. (2007). Transgender youth and life-threatening behaviours, *Suicide and life-threatening behavior*, 37(5), str. 527-537, doi: 10.1521/suli.2007.37.5.527.
- Haas, A. P. et al. (2011). Suicide and suicide risk in lesbian, gay, bisexual, and transgender populations: review and recommendations, *Journal of homosexuality*, 58(1), str. 10-51, doi: 10.1080/00918369.2011.534038.
- Harper, J. (2015). Race times for transgender athletes, *Journal of sporting cultures and identities*, 6(1), str. 1-9.
- Horbach, S. E., Bouman, M. B., Smit, J. M., Özer, M., Buncamper, M. E. & Mullender, M. G. (2015). Outcome of vaginoplasty in male-to-female transgenders: a systematic review of surgical techniques, *Journal of sexual medicine*, 12(6), str. 1499-1512.
- Istenič, M. (2017). Pravno priznanje spola v Sloveniji, *Pravna praksa*, št. 14, str. 20-21.
- Isyanova, D. (2017). Gender verification policies in elite sports, 2017 *Diversity and Social Justice*, 50 (2), str. 50-62, pridobljeno: https://www.chapman.edu/law/_files/publications/2017-dsj/isyanova.pdf (16.01.2020).
- Kačer, H. (ed.). (2019). *Sportsko pravo* (Split: Sveučilište u Splitu).
- Köhler, R., Recher, A. & Ehrst, J. (2013). *Legal Gender Recognition in Europe – Toolkit*. TGEU Transgender Europe, pridobljeno: <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/02/TGEU-Legal-Gender-Recognition-Toolkit.pdf> (16.01.2020).
- Koletnik, A., Grm, A. & Gračanin, E. (2016). *Pravno priznanje spola v Sloveniji: Smernice za uresničevanje spoštovanja človekovih pravic transpolnih in cispolno nenormativnih oseb* (Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra).
- Koletnik, A., Grm, A. & Gramc, M. (2016). *Vsi spoli so resnični - transpolnost, transseksualnost in cispolna nenormativnost* (Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra).
- Koletnik, L. J. (2019). *Raziskava - Vsakdanje življenje transpolnih oseb v Sloveniji: raziskovalno poročilo* (Ljubljana: Zavod Transfeministična iniciativa TransAkcija).
- Kyle, D. G. (2003). The only woman in all Greece: Kyniska, Agesilaus, Alcibiades and Olympia, *Journal of sport history*, 30(2), str. 183-203.
- Martinez-Patino, M. J., Mateos-Padorno, C., Martinezvidal, A., Sanchez Mosquera, A., Garcia Soidan, J. L., Del Pino Diaz Pereira, M. & Tourino Gonzalez, C. F. (2010). An approach to the biological, historical and psychological repercussions of gender verification in top level competitions, *Journal of Human Sport & Exercise*, 5(3), str. 307-332, doi:10.4100/jhse.2010.53.01.
- McGuire, J. K., Anderson, C. R., Toomey, R. B. & Russell, S. T. (2010). School Climate for Transgender Youth: A mixed method investigation of student experiences and school responses, *Journal of youth and adolescence*, 39, str. 1175-1188, doi: 10.1007/s10964-010-9540-7.
- McKinney, J. S. (2005). On the margins: a study of the experiences of transgender college students, *Journal of gay & lesbian issues in education*, 3(1), str. 63-76, doi: 10.1300/J367v03n01_07.
- Mikša, P. (2010). Šport na Slovenskem, V: Macura, D., Doupona Topič, M. & Mekinda, B. (ed.) (2010) *Statusna vprašanja slovenskega športa* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport), str. 139-150.
- Nadal, K. L. (2013). *Contemporary perspectives on lesbian, gay, and bisexual psychology. That's so gay! Microaggressions and the lesbian, gay, bisexual, and transgender community* (Washington DC: American Psychological Association).
- Nanev, L. (2013). Sports law as an independent branch of law, *Balkan social science review*, 2, str. 167-187.
- Newfield, E., Hart, S., Dibble, S. & Kohler L. (2006). Female-to-male transgender quality of life, *Quality of life research*, 15(9), str. 1447-1457, doi: 10.1007/s11136-006-0002-3.
- Parrish, R. (2003). *Sports law and policy in the European Union (European politics)* (Manchester & New York: Manchester University Press).
- Petrovič, K., Doupona Topič, M. & Petrovič, R. (2006). *Šport in družba* (Ljubljana: Fakulteta za šport).
- Poteat, T., German, D. & Kerrigan, D. (2013). Managing uncertainty: A grounded theory of stigma in transgender health care encounters, *Social science & medicine*, 84, str. 22-29, doi: 10.1016/j.socscimed.2013.02.019.

- Ritchie, R., Reynard, J. & Lewis, T. (2008). Intersex and the olympic games, *Journal of the Royal Society of Medicine*, 101(8), str. 395–399, doi 10.1258/jrsm.2008.080086.
- SK, G. & Ganotra, S. (2018). *Worldwide: Global Overview of The Sports Law*, pridobljeno: <http://www.mondaq.com/x/684982/Sport/Global+Overview+of+the+Sports+Law> (17.12.2019).
- Stanković, N. (2015). *Istorija sporta* (Brčko: Europski univerzitet Brčko district).
- Stotzer, R. L. (2009). Violence against transgender people: a review of United States data, *Aggression and violent behavior*, 14(3), str. 170-179, doi: 10.1016/j.avb.2009.01.006.
- Sykes, H. (2006). Transsexual and transgender policies in sport, *Women in sport and physical activity journal*, 15(1), str. 3-13.
- Weber, N. (2013a). Spola nista le dva, *Pravna praksa*, 32(29/30), str. 18-19.
- Weber, N. (2013b). Sprememba spola v Sloveniji, *Pravna praksa*, 32(16/17), str. 21-23.
- Weinforth, G., Fakin, R. & Garcia Nuñez, D. (2019). Quality of life following male-to-female sex reassignment surgery, *Deutsches Ärzteblatt International*, 116 (15), str. 253-260.

